

УДК 339.9:332.135 [477:061.1ЄС]

Катерина Олегівна ШАТНЕНКО

кандидат економічних наук, старший викладач кафедри загальної економічної теорії та економічної політики, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: katya.shatnenko@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0139-7989>

Олена Сергіївна ШАРАГ

кандидат економічних наук, доцент кафедри загальної економічної теорії та економічної політики, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: sharah_elena@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0530-798X>

**АКТУАЛЬНІ ПРОГРАМИ ТРАНСКОРДОННОГО
СПІВРОБІТНИЦТВА ДЛЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО КУРСУ
ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ**

Шатненко, К. О., Шараг, О. С. Актуальні програми транскордонного співробітництва для євроінтеграційного курсу територіальних громад України. *Вісник соціально-економічних досліджень* : зб. наук. праць. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2022. № 1-2 (80-81). С. 24–38.

Анотація. У статті досліджено актуальні напрямки транскордонного співробітництва українських територіальних громад з країнами-членами Європейського Союзу. Предметом дослідження є програми транскордонного співробітництва для євроінтеграційного курсу територіальних громад України. Метою статті є дослідження актуальних програм транскордонного співробітництва з країнами-членами Європейського Союзу, які на даному етапі історичного розвитку визначають можливості та пріоритети транскордонного співробітництва територіальних громад України у напрямку європейської інтеграції. Методологія дослідження передбачає використання методів емпіричного дослідження (спостереження, порівняння), методів теоретичного дослідження (сходження від абстрактного до конкретного), загальнонаукових методів (абстрагування й конкретизація, аналіз та синтез, індукція та дедукція, аналогія) та ін. Актуальність вирішення наукової проблеми, що визначена у статті, полягає в тому, що транскордонне співробітництво виступає механізмом для запровадження європейської інтеграції територіальних громад. Зближення дозволить підвищити ефективність розвитку територіальних громад з метою поглиблення економічних зв'язків і реалізації спільних інтересів. Результати дослідження наступні: розглянуто сутність транскордонного співробітництва як інструменту згуртування країн ЄС; проаналізовано програми та проекти, які є доступними для транскордонного співробітництва українських громад з регіонами ЄС; визначено, що у пріоритетах цих програм поставлено актуальні питання щодо екологічного, економічного та суспільного розвитку; запропоновано розробити базу даних, яка буде містити всю необхідну актуальну інформацію про можливості транскордонного співробітництва. Оригінальність і практична цінність дослідження полягає в тому, що у статті систематизовано наявні напрямки транскордонного співробітництва українських територіальних громад з країнами-членами Європейського Союзу. Висновки дослідження наступні: показано, що ініціатива проектів по програмам транскордонного співробітництва має належати самим територіальним громадам. Для цього важливо підвищити інституціональну спроможність громад, що передбачає вміння шукати та аналізувати інформацію про наявні можливості розвитку, розробляти проекти, формулювати пропозиції та налагоджувати зв'язки. Результати проведеного

дослідження можуть бути корисними для територіальних громад, громадських організацій, представників академічних кіл та ін.

Ключові слова: транскордонне співробітництво; прикордонні територіальні громади; сталий розвиток; європейська інтеграція; нормативно-правове забезпечення; політика згуртованості.

Kateryna SHATNENKO

PhD in Economics, Senior lecturer of General Economic Theory and Economic Policy Department, Odessa National Economic University, Ukraine, e-mail: katya.shatnenko@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0139-7989>

Olena SHARAH

PhD in Economics, Associate Professor, General Economic Theory and Economic Policy Department, Odessa National Economic University, Ukraine, e-mail: sharah_elena@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0530-798X>

CURRENT CROSS-BORDER COOPERATION PROGRAMMES FOR EUROPEAN INTEGRATION COURSE OF UKRAINIAN TERRITORIAL COMMUNITIES

Shatnenko, K., Sharah, O. (2022). Current cross-border cooperation programmes for European integration course of Ukrainian territorial communities [Aktualni prohramy transkordonnoho spivrobitnytstva dlia yevrointehratsiinooho kursu terytorialnykh hromad Ukrainy], *Socio-economic research bulletin, Visnik social'no-ekonomichnih doslidzhen'* (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1-2 (80-81), pp. 24–38.

Abstract. *The current directions of cross-border cooperation between Ukrainian territorial communities and member countries of the European Union are investigated in the article. The subject of the research is the cross-border cooperation programs which are available for the territorial communities of Ukraine for the European integration course. The purpose of the article is to study the current programs of cross-border cooperation with the member countries of the European Union, which at this stage of historical development determine the possibilities and priorities of cross-border cooperation of Ukrainian territorial communities in the European integration course. The research methodology involves the use of empirical research methods (observation, comparison), theoretical research methods (ascent from the abstract to the concrete), general scientific methods (abstraction and concretization, analysis and synthesis, induction and deduction, analogy), etc. The relevance the scientific problem, which is defined in the article, lies in the fact that cross-border cooperation is a mechanism for implementing the course towards European integration of Ukrainian territorial communities. Such convergence will make it possible to increase the effectiveness of the development of territorial communities in order to deepen economic ties and advance common interests. The results of the study are as follows: the essence of cross-border cooperation as a tool for cohesion in the EU countries is considered; programs and projects available for cross-border cooperation of Ukrainian territorial communities with EU regions have been analyzed; it was determined that the priorities of these programs include topical issues of environmental protection, economic and social development; it was proposed to develop a database with all the necessary up-to-date information on the possibilities of cross-border cooperation. The originality and practical value of the study lies in the fact that the existing areas of cross-border cooperation of Ukrainian territorial communities with the member countries of the European Union have been systematized. Conclusions of the study: it is highlighted that the initiative to create projects under cross-border cooperation*

programs belongs to the territorial communities themselves. In order to provide this ability, it is important to increase the institutional capacity of communities, which includes the ability to search for and analyze information about existing development opportunities, develop projects, formulate proposals and build relationships with people from different areas. The results of the study can be useful for territorial communities, public organizations, members of the academic community etc.

Keywords: *cross-border cooperation; border territorial communities; sustainable development; European integration; regulatory support; Cohesion policy.*

JEL classification: *F550; R110; R580*

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1-2\(80-81\).2022.24-38](https://doi.org/10.33987/vsed.1-2(80-81).2022.24-38)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Транскордонне співробітництво виступає механізмом для запровадження європейської інтеграції територіальних громад. Таке зближення дозволить адаптуватися до європейських стандартів виробництва, а також покращити потенціал розвитку територіальних громад. Ідея полягає у тому, що кордони не мають ставати бар'єрами для ефективної співпраці у різних сферах соціально-економічної та культурної активності. Транскордонне співробітництво передбачає поєднання зусиль у вирішенні спільних проблем у різних сферах, а також для реалізацію спільних інтересів. У Законі України «Про транскордонне співробітництво» [1] визначено, що воно стосується учасників із сусідніх держав. Тому у статті будуть розглядатися програми, які стосуються прикордонних територій України.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Становлення та розвиток такої форми співробітництва у ЄС як транскордонне досліджено такими вченими: О. В. Бабанська [2], Л. А. Мельник [3]. У їх роботах визначаються основні етапи становлення транскордонного співробітництва у ЄС, трансформація форм його розвитку, а також основні інституції, які формують програму та стратегію регіонального розвитку у напрямку транскордонного співробітництва. Організаційні форми транскордонного співробітництва та проблеми їх розвитку в Україні досліджено в аналітичній доповіді В. В. Химинець, А. А. Головки, О. І. Мірус [4], у роботі З. О. Сірик [5]. Ці автори поставили проблему розмитості юридичного статусу певних форм транскордонного співробітництва, також нерозвиненість в Україні такої форми співробітництва як Європейське об'єднання територіального співробітництва, а також визначили певні обставини, які пояснюють низький рівень участі у такому виді співробітництва територіальних громад України. Проблема форм розвитку прикордонних територій досліджено у роботах І. Р. Тимечко [6], О. П. Демедюка [7]. У роботах цих авторів показано, що прикордонні території мають певні спільні ознаки, які визначають потенціал їх розвитку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема територіальних громад, що розташовані на прикордонних територіях, зазвичай, полягає у тому, що вони характеризуються нижчим рівнем економічного розвитку, оскільки віддалені від центрів розвитку, тобто є периферійними територіями. Тому це зумовлює розрив у міжрегіональному рівні розвитку, послаблення згуртованості країни. У таких регіонів виникають ознаки депресивного розвитку, тож територіальні громади втрачають потенціал економічного розвитку та мають

проблеми з власною фінансовою спроможністю. Таким чином, розвиваючи транскордонне співробітництво, кордони мають сприйматися не як стіни, а як мости. Проблема полягає у тому, що територіальні громади України мають недостатню поінформованість про можливості транскордонного співробітництва з країнами-членами ЄС. Це є важливим інструментом для набуття досвіду євроінтеграції на різних рівнях взаємодії. Всі напрямки транскордонного співробітництва країн-членів ЄС визначаються у програмних документах на певний період. З 2021 р. розпочався новий програмний період, на який визначено певні пріоритети розвитку та завдання. Тобто саме у цих рамках можливо налагодити транскордонне співробітництво за країнами-членами ЄС. Тому важливо дослідити актуальні напрямки співробітництва для українських територіальних громад з прикордонних територій.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження актуальних програм транскордонного співробітництва з країнами-членами Європейського Союзу, які наразі визначають можливості та пріоритети транскордонного співробітництва територіальних громад України у напрямку європейської інтеграції. Також завдяки залученню цих громад до транскордонного співробітництва, вони отримають цінний досвід та інформацію про євроінтеграцію, якими потім зможуть ділитися з іншими суб'єктами публічного управління в Україні завдяки міжрегіональному співробітництву та іншим комунікативним заходам та тренінгам.

Виклад основного матеріалу дослідження. Транскордонне співробітництво є важливим інструментом для згуртування країн ЄС. Країни мають різний рівень добробуту, свої юридичні, політичні та культурні особливості. Проте транскордонне співробітництво дозволяє наближуватися регіонам, поєднувати потенціали розвитку та досягати більшого прогресу у всіх сферах суспільного життя. Політика згуртованості ЄС (Cohesion policy), закріплена у Договорі про функціонування Європейського Союзу [8, с. 127]. У статті 174 цього договору, яка знаходиться у розділі «Економічна, соціальна та територіальна згуртованість» визначено, що ЄС має сприяти гармонійному розвитку його регіонів для зміцнення економічної, соціальної та територіальної єдності. Також зазначено, що для гармонійного розвитку мають зменшуватися диспропорції у рівнях розвитку різних регіонів, і також перераховано ті регіони, які потребують активної підтримки через їх відсталість. Серед цих регіонів вказано і транскордонні регіони. У 175 статті визначено, що держави-члени повинні у своїй політиці враховувати цілі політики згуртованості. При цьому зафіксовано, що для реалізації цих цілей створено певні інституції та інструменти, серед яких можна назвати деякі спеціальні фонди: Європейський сільськогосподарський консультаційний та гарантійний фонд (European Agricultural Guidance and Guarantee Fund), Європейський соціальний фонд (European Social Fund), Європейський фонд регіонального розвитку (ERDF – European Regional Development Fund) та Фонд згуртованості (Cohesion Fund). Також для реалізації політики згуртованості фонди можуть фінансувати один напрямок, що дає ефект синергії. Наприклад, Фонд згуртованості значною мірою направлений на фінансування охорони навколишнього середовища та на побудову транспортної інфраструктури [9].

Перша мета є популярним напрямком фінансування, оскільки вона, по-перше, визначена у Цілях сталого розвитку до 2030 року, а по-друге, саме ідея згуртованості є найбільш дієвою для досягнення цієї мети, оскільки проблеми

екології не знають кордонів. А друга мета стосується власне тієї бази, без якої саме співробітництво є фізично неможливим.

Політика згуртованості ЄС передбачає такий інструмент як Європейське територіальне співробітництво (ETC), або Interreg. Interreg було запроваджено у 1990 році, він фокусувався саме на транскордонному співробітництві. З часом він почав охоплювати й транснаціональне та міжрегіональне співробітництво [10]. Тобто виділяють такі основні сфери Interreg:

1) Interreg A (транскордонне співробітництво, яке включає програми між прикордонними регіонами сусідніх держав, причому це можуть бути як території держав-членів ЄС, так і цих держав з країнами, що не є членами);

2) Interreg B (транснаціональне співробітництво, яке включає програми, що стосуються великих територій, а отже й потребують участі більшої кількості партнерів, ніж виключно з прикордонних територій);

3) Interreg C (міжрегіональне співробітництво – стосується регіонів ЄС).

Також окремо виділяють Interreg D (інтеграція найвіддаленіших регіонів у середовище сусідства), Interreg NEXT (співпраця з країнами-партнерами на Сході та Півдні).

За кожною сферою розроблюється програми, що включають певні тематичні напрямки, оперативні цілі, програмні результати. В рамках цих напрямків приймаються до розгляду проекти. Так, на сьогодні реалізується вже шостий програмний період Interreg: Interreg I (1990–1993); Interreg II (1994–1999); Interreg III (2000–2006); Interreg IV (2007–2013); Interreg V (2014–2020), Interreg VI (2021–2027). Для Interreg VI було заплановано бюджет близько 10 млрд. євро [11]. У попередньому періоді був приблизно такий же бюджет.

До цього бюджету входять кошти з Європейського фонду регіонального розвитку та кошти таких інструментів як Інструмент передвступної допомоги (Instrument for Pre-Accession Assistance – IPA) та Європейський інструмент сусідства (The European Neighbourhood Instrument – ENI). Інструмент передвступної допомоги почав працювати з 2017 р. та охоплює програми для країн, які або є кандидатами на вступ до ЄС, або є потенційними кандидатами. Україна серед цих країн не представлена. Одним з напрямків Інструменту передвступної допомоги вказано транскордонне співробітництво. Європейський інструмент сусідства охоплює деякі країни Півдня (Алжир, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Ліван, Лівія, Марокко, Палестина, Сирія, Туніс) та Сходу (Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Грузія, Молдова, Україна) [12].

Отже, можна розглянути, які напрямки є доступними для транскордонного співробітництва українських громад з регіонами ЄС. В рамках Європейського інструменту сусідства в Україні діє програма Interreg NEXT Black Sea Basin (Програма басейну Чорного моря) [13]. Країнами-учасницями є Вірменія, Болгарія, Грузія, Греція, Республіка Молдова, Румунія, Туреччина та Україна. Програма стосується тих регіонів країн, які омиваються Чорним морем. В Україні це Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька та Донецька області (починаючи з другого програмного періоду у 2014–2020 рр. з цієї програми виключено території АР Крим). Спочатку у проекті на третій програмний період планувалося включити Російську Федерацію, проте після 24 лютого 2022 року її було виключено з усіх програм Європейського територіального співробітництва. Наразі розпочато третій програмний період цієї програми, який охоплює 2021–2027 роки. Сама програма на третій період була затверджена країнами-учасницями та Європейською Комісією

10 травня 2022 року. У попередньому програмному періоді визначалися такі пріоритети: розвиток підприємництва у сфері туризму та культури; розширення можливостей для транскордонного співробітництва у торгівлі та модернізації агропромислового комплексу; покращення моніторингу стану навколишнього середовища; підвищення рівня обізнаності про проблему забруднення навколишнього середовища та створення спільної ініціативи зменшення засмічення річок та моря. У поточному програмному періоді визначено пріоритети програми, які затверджують подальшу роботу в напрямку забезпечення сталого розвитку та покращення екологічного стану Чорного моря. Перша ціль – «Більш конкурентоспроможна та ефективна Європа через інноваційну та розумну економічну трансформацію та регіональний зв'язок ІКТ». Також пріоритетом вказано блакитний та смарт-регіон. Взагалі значна частина програми стосується блакитної економіки. Європейська Комісія визначає блакитну економіку як економічну діяльність, яка пов'язана з океанами, морями та узбережжям [14]. Для розвитку сталої блакитної економіки запропоновано заохочувати бізнес впроваджувати інновації, які дозволяють ефективно використовувати морські ресурси та захищати навколишнє середовище. Друга ціль полягає у розвитку екологічного та низьковуглецевого виробництва та переходу до економіки з нульовими викидами вуглецю. Для цього пропонується заохочувати перехід до чистої енергетики, економіки замкнутого циклу, управління ризиками та нарощування зелених інвестицій. Зелені інвестиції – це інвестиції, які направляються у проекти, що дозволяють зберігати довкілля. Тут пріоритетом визначено становлення чистого та зеленого регіону. Завданням є адаптація до змін клімату, а також запобігати природним катаклізмам та техногенним катастрофам. Зміни клімату провокують ерозії, зсуви, підвищення рівня моря, повені, посухи. Тож потрібно досліджувати можливості нових технологій у сфері екології, розробити та вдосконалити механізми моніторингу та попередження про загрозу катастрофи у басейні Чорного моря. У програмі вказано, що наземні джерела забруднення становлять понад 70% всього забруднення акваторії Чорного моря. Дійсно, розуміння реального стану регіону має надавати чітке бачення спільного вирішення проблем. Це потребує також підвищення обізнаності місцевих жителів, усвідомлення своєї відповідальності за збереження довкілля. Такі заходи можуть привернути уваги до зелених інвестицій. Заохочення інноваційної діяльності з метою створення блакитного смарт-регіону може відбуватися завдяки науковим та прикладним дослідженням, які є базою для інновацій. З цією метою доцільно залучати до інноваційної діяльності як державних, так і приватних суб'єктів. Також варто зазначити, що такі соціально відповідальні інвестиції у інновації доцільно запроваджувати за допомогою державно-приватного партнерства. Взагалі, пріоритет розвитку смарт-регіону може бути реалізованим завдяки розвиненій інноваційній системі, коли є тісний зв'язок між науково-дослідними інститутами та приватним сектором. У частині напрямків фінансування вказано розглянуті пріоритети та наведено орієнтовний список конкретних задач. Наприклад, розвиток дослідницької діяльності, створення платформ для обміну передовими практиками та знаннями щодо використання інноваційних технологічних розробок, створення веб-порталу для поширення інформації про інновації у сфері аквакультури та рибальства, також доступ до даних про стан регіону, що відображаються у реальному часі, що дозволить запобігати катастрофам та ефективно управляти ресурсами.

Таким чином, програма має на меті виконання пріоритетів сталого розвитку, які також є пріоритетами інших програм. Наприклад, Україна також підтримує широку ініціативу макрорегіональної Дунайської транснаціональної програми ЄС. Річка Дунай впадає в Чорне море, тож якість її води має прямий вплив на біологічне різноманіття та екологічний стан басейну Чорного моря. Для кращого бачення кола проблем у 2019 році було прийнято ініціативу Спільного морського порядку денного для Чорного моря (Common Maritime Agenda for the Black Sea), яка направлена на сталий розвиток блакитної економіки [15].

Дунайська транснаціональна програма у поточному програмному періоді охоплює 2021–2027 рр. Співробітництво у Дунайському регіоні розпочалося з 1996 р., коли була створена програма CADSES. Вона охоплювала велику кількість територій, проте її можна вважати прямим попередником Дунайської транснаціональної програми. Власне Дунайська програма у сучасних кордонах розпочалася з 2014 р. у програмному періоді на 2014–2020 рр. Учасниками програми є 14 країн, територією яких протікає річка Дунай, а також території країн, які мають вплив на стан річки. Серед цих країн 9 є членами ЄС. З України до Дунайської програми входять Чернівецька, Івано-Франківська, Закарпатська та Одеська області. З боку ЄС програма фінансується Європейським фондом регіонального розвитку, Інструментом передвступної допомоги та Європейським інструментом сусідства. Програма реалізується в рамках Європейської Стратегії для Дунайського регіону, яка була ухвалена у 2011 році та має на меті визначення викликів для Дунайського регіону, а також забезпечення синергії та координації між різними ініціативами та політиками, які мають місце у регіоні [16]. Ця стратегія має наступні пріоритетні напрямки: мобільність водних, автомобільних, залізничних та повітряних шляхів, стала енергетика, культура та туризм, якість водних ресурсів, екологічні ризики, біорізноманіття, ландшафти та якість повітря та ґрунту, суспільство знань, конкурентоспроможність підприємств, люди та їх вміння, інституційна спроможність і співпраця, безпека. Оскільки Дунайська транснаціональна програма розроблена на основі Європейської Стратегії для Дунайського регіону, пріоритети програми є узгодженими з пріоритетами цієї стратегії. На 2021–2027 рр. визначено наступні пріоритети: 1) Smarter Дунайський регіон; 2) Більш зелений Дунайський регіон з низькими викидами вуглецю; 3) Більш соціально орієнтований та інклюзивний Дунайський регіон 4) Краще управління співробітництвом у Дунайському регіоні. Наразі ця програма розроблена, але її остаточне прийняття заплановане на червень 2022 р. [17]. У цій програмі визначено конкретні цілі по кожному пріоритету та задачі. Перший пріоритет пропонується розвивати завдяки активізації інноваційної діяльності та трансферу технологій, а також формуючи навички для реалізації стратегій розумної спеціалізації та переходу до Industry 4.0. Другий пріоритет має ціль сприяти розвитку відновлюваної енергії, адаптації до зміни клімату, запобігати природним та техногенним катастрофам, покращувати якість води та зберігати та захищати біорізноманіття. Тобто цей пріоритет має такі ж цілі, як і розглянута програма басейну Чорного моря. Третій пріоритет має на меті зробити ринки праці доступними, інклюзивними та ефективними, інтегруючи вразливі групи населення до ринку праці та покращуючи потенціал органів, що займаються підтримкою зайнятості. Також у цьому пріоритеті є ціль забезпечити доступні та інклюзивні послуги освіти, а також реалізацію концепції навчання протягом життя (lifelong learning). У цьому напрямку окремо визначена ціль соціально-економічного

розвитку через культуру та туризм, управління культурною та природною спадщиною громадами. У останньому пріоритеті ціль – збільшити інституційну спроможність як для територіального, так і для макрорегіонального управління. У цьому пріоритеті постають питання вирішення територіальних проблем на різних рівнях та секторах управління, також заохочується активізація діяльності та ініціатива місцевих суб'єктів, покращення якості державних послуг та їх цифровізація. Проекти Дунайської транснаціональної програми отримують фінансову підтримку у розмірі до 85% від загальних затверджених витрат. Також варто розуміти, що програма не фінансує крупні інфраструктурні проекти. Ідея в тому, щоб створити певну базу, яка стане привабливою для майбутніх інвестицій.

Наразі ще з попереднього програмного періоду Дунайської програми діють наступні проекти, у яких Україна є партнером:

– AGORA (Розширені параметри когенерації для реінтеграції місцевих активів). Проект реалізується у рамках пріоритету кращого управління Дунайським регіоном до кінця 2022 р. Метою є поліпшення інституційного потенціалу вирішення основних суспільних проблем. На зустрічах учасники діляться досвідом організації суспільного життя своїх міст та сіл. Наприклад, надають інформацію щодо їх просторового планування та озеленення, влаштування різних тренінгів та розважальних подій для жителів міст та сіл. Проект спрямований на покращення публічного адміністрування та запровадження парадигми Public-Private-People-led, тобто інструментів управління, у яких кооперуються зусилля приватного, державного секторів, а також простих громадян. Партнер з України – Державний науково-технічний центр міжгалузевих та регіональних проблем екологічної безпеки та ресурсозбереження «ЕкоРесурс», м. Чернівці;

– Danube Hazard m3c (Боротьба із забрудненням небезпечними речовинами в басейні річки Дунай шляхом вимірювання, управління на основі моделювання та нарощування потенціалу). Проект реалізується у рамках пріоритету «Відповідальний за довкілля та культуру Дунайський регіон» до кінця 2022 р. Завданням є посилення транснаціонального управління водними ресурсами та запобігання ризику повеней. Партнер з України – Український гідрометеорологічний інститут Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Національної академії наук України, м. Київ;

– DIONYSUS (Інтеграція Дунайського регіону в розумні та стійкі мультимодальні та інтермодальні транспортні ланцюги). Проект реалізується у рамках пріоритету «Краще пов'язаний та відповідальний за енергетику Дунайський регіон» до кінця 2022 р. Завданням є підтримка екологічно чистих та безпечних транспортних систем та доступність міських та сільських районів. Партнер з України – Одеський національний морський університет, м. Одеса; Державне підприємство «Адміністрація морських портів України», м. Київ.

– DREAM ROAD (Дунайський регіон для покращення доступності та розширення можливостей для розвитку ромів). Проект реалізується у рамках пріоритету кращого управління Дунайським регіоном до кінця 2022 р. Метою є поліпшення інституційного потенціалу вирішення основних суспільних проблем. У цьому проекті піднімаються проблеми соціальної нерівності та бідності ромів. Ця група людей стикається з крайнім рівнем соціального відчуження, тож проект полягає у розробці нових заходів для підвищення цифрової, інформаційної

грамотності ромів та сприяння життю ромів як рівноправних членів суспільства. Партнер з України – громадська організація «Простір молоді», м. Ужгород;

– eDigiStars (Розвиток цифрового підприємницького потенціалу літніх людей через інноваційну систему навчання). Проєкт реалізується у рамках пріоритету «Інноваційний та соціально відповідальний Дунайський регіон» до кінця 2022 р. Метою є покращення компетенцій літніх людей у сфері цифровізації для створення власного бізнесу та вирішення проблеми труднощів з їх працевлаштування. Партнер з України – Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, м. Івано-Франківськ; Івано-Франківський обласний центр зайнятості, м. Івано-Франківськ;

– Fem4Forest (Ліси в жіночих руках). Проєкт реалізується у рамках пріоритету «Інноваційний та соціально відповідальний Дунайський регіон» до кінця 2022 р. Метою є розробка заходів для підтримки більш активної ролі жінок у лісовому господарстві, підвищення обізнаності про можливості роботи у цьому секторі та відповідні програми навчання. Партнери з України – Агентство сприяння сталому розвитку Карпатського регіону «ФОРЗА», м. Ужгород; Товариство лісівників України, м. Київ;

– MELIA Observatory (Обсерваторія медіаграмотності для активного громадянського суспільства та сталої демократії). Проєкт реалізується у рамках пріоритету кращого управління Дунайським регіоном до кінця 2022 р. Метою є розвиток компетенцій медіаграмотності та активної громадянської позиції. Обсерваторія медіаграмотності має надавати інструменти для аналізу медіа-контенту. Партнер з України – Виконавчий комітет Ужгородської міської ради, м. Ужгород;

– SaveGREEN (Забезпечення функціональності транснаціонально важливих екологічних коридорів у басейні Дунаю). Проєкт реалізується у рамках пріоритету «Відповідальний за довкілля та культуру Дунайський регіон» до кінця 2022 р. Метою є відновлення та управління екологічними коридорами. У цьому проєкті піднімаються питання землекористування та транспортних шляхів. Партнери з України – Державне підприємство «Державний дорожній науково-дослідний інститут імені М. П. Шульгіна», м. Київ; Департамент екології та природних ресурсів Закарпатської обласної державної адміністрації, м. Ужгород;

– TalentMagnet (Покращення інституційної спроможності та нове багаторівневе управління для залучення та утримання талантів у Дунайському регіоні). Проєкт реалізується у рамках пріоритету кращого управління Дунайським регіоном до кінця 2022 р. Визначена проблема відтоку високоосвіченої молоді з малих і середніх міст та сіл Дунайського регіону. Метою проєкту є розробка інструментів політики залучення та утримання талантів для невеликих муніципалітетів. Партнери з України – Комунальна установа Ужгородської міської ради «Агенція розвитку Ужгорода», м. Ужгород; Виконавчий комітет Ужгородської міської ради, м. Ужгород;

– Tid(y)Up (Слідуйте за пластиком від джерела забруднення до моря: інтегрований план дій Тиса-Дунай для ліквідації забруднення річок пластиком). Проєкт реалізується у рамках пріоритету «Відповідальний за довкілля та культуру Дунайський регіон» до кінця 2022 р. Метою проєкту є моніторинг та ліквідація забруднення пластиком річок. Партнери з України – Комунальне підприємство «Агентство регіонального розвитку та транскордонного співробітництва

«Закарпаття» Закарпатської обласної ради», м. Ужгород; Державний науково-технічний центр міжгалузевих та регіональних проблем екологічної безпеки та ресурсозбереження «ЕкоРесурс», м. Чернівці; громадська організація «Екосфера», м. Ужгород.

На офіційному сайті Дунайської транснаціональної програми можна знайти інформацію про вимоги до проєктів та допоміжні матеріали для підготовки проєктів. Для того, щоб проєкт був прийнятий, необхідно, щоб провідний партнер був резидентом країни-члена ЄС.

Наступна програма за напрямком Interreg A NEXT – Програма транскордонного співробітництва Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна (HUSKROUA). У цій програмі від України приймають участь Закарпатська, Івано-Франківська та Чернівецька області. Загалом, у проєктах цієї програми визначаються проблеми збереження довкілля, розвиток культурної та туристичної сфери, збереження історичної спадщини. Взагалі у першій частині програми, де наведено аналіз поточного стану сфер, на яких вона фокусується, зазначається, що в Україні найгірша ситуація зі сміттєзвалищами та утилізацією відходів на Європейському континенті. Також вказано проблему незаконної лісозаготівлі та недостатнє використання відновлюваних джерел енергії. З 2017 р. можливості доступу до фінансування для партнерів з України дещо розширилися завдяки повній імплементації Угоди про асоціацію з ЄС. Програма на програмний період 2021–2027 рр. затверджена 1 квітня 2022 р. У цій програмі визначено 3 пріоритети:

- стійкий «зелений» прикордонний регіон;
- здоровий привабливий прикордонний регіон;
- взаємодіючий прикордонний регіон.

У рамках першого пріоритету цілями визначено адаптацію до кліматичних змін, запобігання стихійних лих, збереження біорізномаття, зменшення всіх видів забруднення, а також створення зеленої інфраструктури. Для реалізації другого пріоритету обрано такі цілі: забезпечення рівного доступу до охорони здоров'я, перехід до сімейних форм догляду та надання послуг догляду на рівні громад, розвиток культури та стійкого туризму, соціальна інклюзія. Для реалізації другого пріоритету обрано такі цілі: посилення співпраці між адміністрацією, громадянами та представниками громадянського суспільства. Зараз завершуються проєкти з попереднього програмного періоду [18].

Програма за напрямком Interreg NEXT Румунія-Україна фокусується на розвитку освіти, культури, охорони здоров'я, економіки та безпеки [19]. З України беруть участь Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька та Одеська області. Як і для більшості програм по Interreg, партнери мають профінансувати мінімум 10% від прийнятих проєктів. Наразі на новий програмний період програма ще не прийнята, проте 26 травня 2022 р. відбулося її остаточне обговорення у питанні фінансування. Пріоритети та завдання програми вже є затвердженими. Так, перший пріоритет – зосередженість на довкіллі крізь кордони. Поставлено завдання подібні до програми Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна, а саме адаптація до змін клімату, запобігання катастрофам, охорона природи. Другий пріоритет – соціальний розвиток крізь кордони. Завдання: рівний доступ до якісної освіти, у тому числі до онлайн навчання, розвиток інфраструктури для реалізації навчання протягом життя (lifelong learning), забезпечення рівного доступу до медичної допомоги, розвиток культури та туризму. Третій пріоритет – прикордонне

співробітництво. У цьому пріоритеті визначено заходи для підвищення безпеки регіону, як, наприклад, спеціальне обладнання для поліції, митниці, спільні тренінги для охоронних структур прикордонних регіонів, модернізація інфраструктури та пунктів перетину кордонів, спільні стратегії безпеки та інформаційні кампанії з актуальних проблем безпеки [20].

Програма за напрямком Interreg NEXT Польща-Україна 2021–2027 рр. ще не затверджена, проте розроблено проєкт програми [21]. Раніше у цьому співробітництва приймала участь і Білорусь, проте через війну в Україні цю країну виключили з нового програмного періоду. З України приймають участь Волинська, Львівська, Закарпатська, Рівненська, Тернопільська та Івано-Франківська області. У проєкті програми визначено наступні пріоритети: довкілля, здоров'я, туризм, співпраця та кордони. У цих пріоритетах визначено завдання: адаптація до змін клімату, збереження довкілля, стале управління водними ресурсами, забезпечення рівного доступу до охорони здоров'я, розвиток культури та сталого туризму, підвищення ефективності публічного управління через співробітництво на всіх рівнях громадянського суспільства, управління мобільністю громадян та міграцією населення.

Таким чином бачимо, що розглянуті програми співробітництва мають спільні пріоритети та завдання. Ці програми транскордонного співробітництва будуються на стратегічних пріоритетах розвитку ЄС, тож вони не суперечать одна одній, а підтримують реалізацію визначених пріоритетів розвитку. Це створює синергію та розширює можливості для досягнення поставлених цілей.

Отже, українські громади та громадські організації з прикордонних регіонів мають змогу ініціювати або долучитися до проєктів цих програм. Наразі українське законодавство через свої нормативні акти визначає порядок транскордонного співробітництва. Ще з 2004 р. було прийнято Закон України «Про транскордонне співробітництво» [1], у якому визначається зміст транскордонного співробітництва, його організаційні форми, суб'єкти, їх повноваження та можливості державної підтримки. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки [22] містить завдання транскордонного розвитку регіонів. А у документі «Державна програма розвитку транскордонного співробітництва на період до 2027 року та забезпечення її виконання» [23] є пріоритети розвитку транскордонного співробітництва, серед яких згадуються деякі розглянуті у статті програми.

Майже у всіх програмах окремо виносяться завдання, що стосуються поширення обізнаності громадян про проєкти. Ця проблема є дуже актуальною для України. Вона полягає у тому, що наразі є проблеми з підготовкою кадрів, які спеціалізуються на транскордонному співробітництві, також немає актуальної інформаційної бази про можливості транскордонного співробітництва. Тому існує потреба у створенні веб-порталу, на якому можна було б дізнатися про поточні програми, а також про досвід вже реалізованих проєктів і допоміжні навчальні матеріали про транскордонне співробітництво.

Реалізація спільних ініціатив з країнами-членами Європейського союзу дозволяє рухатися у напрямку європейської згуртованості. У складні для країни часи налагоджені зв'язки завдяки програмам транскордонного співробітництва є цінним ресурсом. Так, на офіційних сайтах усіх програм публікується інформація щодо підтримки України. Наприклад, комісар ЄС з питань згуртованості та реформ Еліза Феррейра зауважила, що посилення підтримки України є конкретним проявом солідарності з українським народом [24].

Висновки і перспективи подальших розробок. Транскордонне співробітництво визнається на державному рівні пріоритетом регіонального розвитку. Також актуальним напрямком розвитку держави є курс на євроінтеграцію. Тож у статті систематизовано та проаналізовано актуальні програми транскордонного співробітництва з країнами-членами ЄС. Визначено, що у пріоритетах цих програм поставлено актуальні питання щодо екологічного, економічного та суспільного розвитку. Ідея транскордонного співробітництва полягає у тому, що деякі проблеми з цих напрямків неможливо вирішити ізольовано від інших країн. Тому активізація транскордонного співробітництва дозволяє рухатися шляхом становлення сталого розвитку, а також розвиває громадянське суспільство завдяки відповідальному ставленню до ресурсів.

В Україні ініціатива проєктів по програмах транскордонного співробітництва має належати самим територіальним громадам, оскільки вони мають краще розуміння тих проблем, які є актуальними для їх жителів. Децентралізація дозволила реалізовувати інтереси громад з урахуванням конкретних умов и можливостей кожної громади. Проте проблема полягає у тому, що для цього має існувати інституціональна спроможність громад, яка включає вміння шукати та аналізувати інформацію про наявні можливості, розробляти проєкти, формулювати пропозиції та налагоджувати зв'язки. Для цього запропоновано розробити базу даних, яка буде містити всю необхідну актуальну інформацію про можливості транскордонного співробітництва. Також ініціаторами транскордонного співробітництва часто виступають громадські організації. Тому доцільно налагоджувати зв'язки між адміністрацією територіальних громад та їх активними мешканцями для заохочення створення громадських організацій, які будуть залучатися до вирішення проблем громад та отримують інформаційно-промоційну підтримку в цілому, і також щодо можливостей та актуальних програм і проєктів транскордонного співробітництва.

Предметом подальших досліджень має стати визначення умов для покращення інституціональної спроможності територіальних громад України, а також забезпечення узгодженості вітчизняних програмних документів на всіх рівнях з відповідними документами ЄС.

Література

1. *Про транскордонне співробітництво* : Закон України № 1861-IV від 24.06.2004 р. Дата оновлення: 11.10.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-15#Text> (дата звернення: 16.05.2022).
2. Бабанська О. В. Транскордонне співробітництво в ЄС: механізм функціонування та етапи становлення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. Вип. 11. С. 6–10.
3. Мельник Л. А. Європейський досвід управління розвитком транскордонного співробітництва. *Державне управління : удосконалення та розвиток*. 2018. № 2. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1189> (дата звернення: 17.05.2022).
4. Химинець В. В., Головка А. А., Мірус О. І. *Транскордонне співробітництво як інструмент місцевого та регіонального розвитку* : аналітична доповідь. Київ : НІСД, 2021. 47 с. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2021.13>.
5. Сірик З. О. Ефективність використання механізмів співробітництва територіальних громад в умовах децентралізації влади. *Регіональна економіка*. 2020. № 2 (96). С. 17–32. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2020-2-2>.

6. Тимечко І. Р. Роль прикордонних регіонів в контексті політики згуртованості ЄС. *Ефективна економіка*. 2020. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7983> (дата звернення: 18.05.2022).
7. Демедюк О. П. Перспективи розвитку транскордонних кластерів в прикордонних областях Західної України. *Регіональна економіка*. 2020. № 2 (96). С. 58–71. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2020-2-5>.
8. *Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12012E/TXT:en:PDF> (access date: 20.05.2022).
9. *Regulation (EU) 2021/1058 of the European Parliament and of the Council of 24 June 2021 on the European Regional Development Fund and on the Cohesion Fund / The European Union* : website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02021R1058-20210630> (access date: 20.05.2022).
10. *Interreg : European Territorial Co-operation / The European Commission* : website. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/cooperation/european-territorial (access date: 23.05.2022).
11. *Adoption of the first Interreg cooperation programmes for 2021-2027 / The European Commission* : website. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/newsroom/news/2022/03/23-03-2022-adoption-of-the-first-interreg-cooperation-programmes-for-2021-2027 (access date: 23.05.2022).
12. *The European Neighbourhood Instrument / EU NEIGHBOURS* : website. URL: <https://www.euneighbours.eu/en/policy/european-neighbourhood-instrument-eni> (access date: 24.05.2022).
13. *The Black Sea Basin Cross-Border Cooperation* : website. URL: <https://blacksea-cbc.net/documents-2/joint-paper-on-interreg-next-strategic-programming> (access date: 25.05.2022).
14. *Blue Economy Definitions / The United Nations* : website. URL: https://www.un.org/regularprocess/sites/www.un.org.regularprocess/files/rok_part_2.pdf (access date: 25.05.2022).
15. *Common Maritime Agenda for the Black Sea / The Black Sea Economic Cooperation* : website. URL: <http://www.bsec-organization.org/areas-of-cooperation/bsec-eu-cooperation/common-maritime-agenda> (access date: 27.05.2022).
16. *The Danube Region Strategy*. URL: <https://danube-region.eu> (access date: 30.05.2022).
17. *Danube Programme 2021–2027 / The Danube Transnational Programme* : website. URL: <https://www.interreg-danube.eu/uploads/media/default/0001/49/38e759f249ddf210a0d1f28f1fc11124c2bf6150.pdf> (access date: 30.05.2022).
18. *Interreg A NEXT Programme between Hungary, Slovakia, Romania and Ukraine*. URL: <https://huskroua-cbc.eu/news/programme-news/successful-submission-of-the-next-interreg-programme-to-the-european-commission> (access date: 31.05.2022).
19. *Румунія-Україна ЄС-прикордонне співробітництво* : сайт. URL: <https://ro-ua.net/ua> (дата звернення: 02.06.2022).
20. *The programme area of the Interreg Next Programme Romania-Ukraine 2021-2027 (draft)*. URL: https://ro-ua.net/images/Romania_Ukraine_draft_PO_May_site.pdf (access date: 02.06.2022).
21. *Програма Транскордонного Співробітництва Польща-Білорусь-Україна*. URL: <https://www.pbu2020.eu/ua/news2021-2027> (дата звернення: 03.06.2022).
22. *Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки* : Постанова Кабінету Міністрів України № 695 від 05.08.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-п#n11> (дата звернення: 03.06.2022).
23. *Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2021-2027 роки* : Постанова Кабінету Міністрів України № 408 від 14.04.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/408-2021-п#Text> (дата звернення: 06.06.2022).
24. *Ukraine under attack : CBC responds to the emergency / Technical Support to the Implementation and Management of ENI CBC programmes* : website. URL:

<https://tesim-enicbc.eu/news/ukraine-under-attack-cbc-responds-to-the-emergency> (access date: 07.06.2022).

References

1. *On the cross-border cooperation*: Law of Ukraine, No. 1861-IV, 24.06.2004. Updated: 11.10.2018 [Pro transkordonne spivrobitnytstvo: Zakon Ukrainy, No. 1861-IV, 24.06.2004. Data onovlennia: 11.10.2018]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-15#Text> [in Ukrainian]
2. Babanska, O. V. (2017). Cross-border cooperation in the EU: operation mechanism and stages of formation [Transkordonne spivrobitnytstvo v YeS: mekhanizm funktsionuvannia ta etapy stanovlennia], *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu*. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove gospodarstvo, Vol. 11, s. 6–10 [in Ukrainian]
3. Melnyk, L. A. (2018). European experience in managing the development of cross-border cooperation [Yevropeyskyi dosvid upravlinnia rozvytkom transkordonnoho spivrobitnytstva], *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, No 2. Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1189> [in Ukrainian]
4. Khymynets, V. V., Holovka, A. A., Mirus, O. I. (2021). *Cross-border cooperation as a tool for local and regional development: an analytical report* [Transkordonne spivrobitnytstvo yak instrument mistsevoho ta rehionalnogo rozvytku: analitychna dopovid], NISD, Kyiv, 47 s. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2021.13> [in Ukrainian]
5. Siryk, Z. O. (2020). The efficiency of mechanisms using of the territorial communities' cooperation in conditions of the authorities' decentralization [Efektyvnist vykorystannia mekhanizmiv spivrobitnytstva terytorialnykh hromad v umovakh detsentralizatsii vlady], *Rehionalna ekonomika*, No. 2 (96), s. 17–32. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2020-2-2> [in Ukrainian]
6. Tymchko, I. R. (2020). The role of border regions in the context of EU cohesion policy [Rol prykordonnykh rehioniv v konteksti polityky zghurtovanosti YeS], *Efektivna ekonomika*, No. 6. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7983> [in Ukrainian]
7. Demediuk, O. P. (2020). Perspectives of cross-border clusters development in the border oblasts of the Western Ukraine [Perspektyvy rozvytku transkordonnykh klasteriv v prykordonnykh oblastiakh Zakhidnoi Ukrainy], *Rehionalna ekonomika*, No. 2 (96), s. 58–71. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2020-2-5> [in Ukrainian]
8. *Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union*. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12012E/TXT:en:PDF>.
9. *Regulation (EU) 2021/1058 of the European Parliament and of the Council of 24 June 2021 on the European Regional Development Fund and on the Cohesion Fund*. An official website of the European Union. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02021R1058-20210630>.
10. *Interreg: European Territorial Co-operation*. An official website of the European Commission. Retrieved from: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/cooperation/european-territorial.
11. *Adoption of the first Interreg cooperation programmes for 2021-2027*. An official website of the European Commission. Retrieved from: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/newsroom/news/2022/03/23-03-2022-adoption-of-the-first-interreg-cooperation-programmes-for-2021-2027.
12. *The European Neighbourhood Instrument*. EU NEIGHBOURS: website. Retrieved from: <https://www.euneighbours.eu/en/policy/european-neighbourhood-instrument-eni>.
13. *An official website of the Black Sea Basin Cross-Border Cooperation*. Retrieved from: <https://blacksea-cbc.net/documents-2/joint-paper-on-interreg-next-strategic-programming>.
14. *Blue Economy Definitions*. An official website of the United Nations. Retrieved from: https://www.un.org/regularprocess/sites/www.un.org/regularprocess/files/rok_part_2.pdf.

15. *Common Maritime Agenda for the Black Sea*. The Black Sea Economic Cooperation. Retrieved from: <http://www.bsec-organization.org/areas-of-cooperation/bsec-eu-cooperation/common-maritime-agenda>.
16. *The Danube Region Strategy*. Retrieved from: <https://danube-region.eu>.
17. *Danube Programme 2021–2027*. The Danube Transnational Programme. Retrieved from: <https://www.interreg-danube.eu/uploads/media/default/0001/49/38e759f249ddf210a0d1f28f1fc11124c2bf6150.pdf>.
18. *Interreg A NEXT Programme between Hungary, Slovakia, Romania and Ukraine*. Retrieved from: <https://huskroua-cbc.eu/news/programme-news/successful-submission-of-the-next-interreg-programme-to-the-european-commission>.
19. *Romania-Ukraine ENI Cross-border Cooperation* [Rumuniia-Ukraina YeIS-trykordonne spivrobitnytstvo]. Retrieved from: <https://ro-ua.net/ua> [in Ukrainian]
20. *The programme area of the Interreg Next Programme Romania-Ukraine 2021-2027 (draft)*. Retrieved from: https://ro-ua.net/images/Romania_Ukraine_draft_PO_May_site.pdf.
21. *Poland-Belarus-Ukraine Cross-Border Cooperation Program* [Prohrama Transkordonnoho Spivrobitnytstva Polshcha-Bilorus-Ukraina]. Retrieved from: <https://www.pbu2020.eu/ua/news2021-2027> [in Ukrainian]
22. *On approval of 2021-2027 State Strategy of Regional Development*: Law of Ukraine, No. 695, 05.08.2020 [Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na 2021-2027 roky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy, No. 695, 05.08.2020]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-п#n11> [in Ukrainian]
23. *On approval of 2021-2027 State Program of Cross-Border Cooperation*: Law of Ukraine, No. 408, 14.04.2021 [Pro zatverdzhennia Derzhavnoi prohramy rozvytku transkordonnoho spivrobitnytstva na 2021-2027 roky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy, No. 408, 14.04.2021]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/408-2021-п#Text> [in Ukrainian]
24. *Ukraine under attack: CBC responds to the emergency*. Technical Support to the Implementation and Management of ENI CBC programmes. Retrieved from: <https://tesim-enicbc.eu/news/ukraine-under-attack-cbc-responds-to-the-emergency>.